

USMON AZIM BALLADALARINING POETIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.066>

Rahmataliyeva Feruzaxon Akmaljon qizi
Fargʻona davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ballada janri va uning oʻziga xos xususiyatlari shoir Usmon Azim ijodiyoti orqali oʻrganildi. Ballada janriga xos boʻlgan lirizm va epik koʻlamning oʻzaro mutanosib ravishda aks etishi shoirning qator balladalarini misolida koʻrib chiqildi.

Kalit soʻzlar: Usmon Azim, ruhiyat, tabiat, personifikatsiya, jonlantirish, estetik ideal, psixologik parallelizm, lirik qahramon, oʻxshatish, simvol, ramz

POETICAL FEATURES OF THE BALLADS OF USMAN AZIM

Rahmataliyeva Feruzaxon Akmaljon qizi
Fergana State University

Abstract: This article scientifically studies the harmony of nature images with the human psyche in the poetry of Usman Azim, a prominent representative of Uzbek poetry. The methods of personification (animation) in the poet's work, the symbolic expression of the lyrical hero's experiences through natural phenomena, and the poet's poetic skill are analyzed. As a result of the analysis, nature images in Usman Azim's poetry were recognized as a means of figuratively expressing the lyrical hero's inner experiences and spiritual evolutions..

Keywords: Usman Azim, spirit, nature, personification, animation, aesthetic ideal, psychological parallelism, lyrical hero, simile, symbol, emblem

Kirish. Bugungi kunda oʻzbek adabiyotshunosligida sheʼriy janrlarning badiiy-estetik xususiyatlarining tadqiqi muhim ilmiy yoʻnalishlardan biri sifatida koʻriladi. Xususan, lirik va epik tur xususiyatlarini oʻzida mujassam etgan ballada janri hozirgi adabiy jarayonning ajralmas qismidir. Balladaga xos boʻlgan lirik kechinma va epik koʻlamning hamohang ifodalanishi boshqa sheʼriy janrlardan ajratib turadi. L.Timofeyevning adabiyot asoslari haqidagi kitobida balladaga quyidagicha taʼrif beriladi: "Rus poeziyasida qahramonlik xarakteridagi qandaydir alohida hayotiy epizodni aks ettiruvchi kichik syujetli sheʼrga ballada deyiladi".¹ Quvonch Mamiraliyev "Oʻzbek adabiyotida ballada janrining oʻziga xos xususiyatlari" maqolasida oʻzbek adabiyotshunosligida balladaning ritmi va syujetiga koʻproq

e'tibor berilsa, rus adabiyotshunosligida ballada "qahramonlik xarakteridagi janr" sifatida qaralishini izohlab o'tadi.² Mazkur janr epik turga xos bo'lgan xronologik tartibda syujetga muvofiq tuziladi. Ammo she'riy yo'lda yozilgani tufayli she'riy janr sifatida e'tirof etiladi. Ba'zi manbalarda balladaga liro-epik tur janri sifatida qaraladi. D.Quronov va boshqalar hamkorligida tuzilgan "Adabiyotshunoslik lug'ati"da ballada janriga shunday ta'rif berilgan: "Ballada (fr. ballade - raqsboq qo'shiq) - 1) o'rta asrlar fransuz adabiyotidagi qat'iy she'riy shakl, bir xil qofiyalanish tartibidagi (ababbcb) har biri sakkiz misradan tashkil topgan uchta band, bandning oxirgi misrasi tarje' sifatida takrorlanadigan, o'quvchiga murojaat qilingan yarim band (to'rt misralik - bcbc) bilan yakunlanuvchi she'r; 2)keyingi davrlar Yevropa adabiyotlarida keng tarqalgan ballada ingliz-shotland xalq she'riyatidan kelib chiqadi. Agar fransuz balladasi qat'iy she'riy shakl bo'lsa, ingliz balladasida shakliy talablar ancha erkin (qofiyalanish tartibi qat'iy emas, tarje'ning bo'lishi shart qilinmaydi), u bir xil, odatda, to'rt misrali bandlardan tashkil topadi. Ingliz balladasining belgilovchi xususiyatlari sifatida tarixiy, tarixiy-afsonaviy, ba'zan esa maishiy mavzuda yozilishi, kichik voqeaband syujet asosiga qurilgan epik xarakterdagi she'riy asarligini ko'rsatish mumkin. Xuddi shu xususiyatlar yozma adabiyotdagi balladalarga ham xosdir. Urush yillarida yozilgan M.Shayxzodaning "Kapitan Gastello", H.Olimjonning "Jangchi Tursun" kabi asarlari balladaning o'zbek adabiyotidagi yaxshi namunalari sanaladi 3 Zamonaviy o'zbek she'riyatida ballada janrining rivojlanishiga munosib hissa qo'shib kelayotgan qalami o'tkir shoir Usmon Azimdir. Shoir ijodida inson ruhiyati, tabiat tasvirlari, ijtimoiy hodisalar, shaxs va jamiyat haqidagi falsafiy qarashlar geran mushohadalar yordamida tasvirlanadi. Balladaga xos bo'lgan inson ichki kechinmalari va jamiyat muammolari to'qnashuvi Usmon Azim ijodi uchun muhim ahamiyatga ega. Shu sababli Usmon Azim she'riyatining poetik xususiyatlarini tadqiq etish adabiyotshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir.

Asosiy qism. Usmon Azim ijodiyoti qator yo'nalishlarda turli adabiyotshunoslar tarafidan tadqiq etilgan. Chunonchi, T. Shermurodov shoir ijodining badiiy-estetik xususiyatlarini monografik jihatdan o'rgangan bo'lsa, S. Abdurahmonova shoir she'riyatining folklor va g'arb tamoyillari asosida tadqiq etgan. Usmon Azim XX asrning 60-70-yillarida adabiyotga yangi fikr, yangicha ifoda bilan Matnazar Abdulhakim, Xurshid Davron, Asqar Qosimov, Azim Suyun, Ismoil To'lak qatorida kirib keldi. Nasrda ham, nazmda ham o'z so'zi va uslubiga ega ijodkor lirik kechinma va epik mazmunni o'z balladalarida birlashtira oldi. Xurshid Davronning "Ballada mavzusida gapirilar ekan, Usmon Azimni tilga olmaslikning iloji yo'q" 4 (<https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/usmon-azim-balladalar.html>) degan yuksak e'tirofi shuni ko'rsatadiki, Usmon Azim she'riyatida ballada janri muhim o'rin tutadi. Shoirning poetik obraz yaratish mahorati shu qadar yuksakki, hayotda uchrovchi oddiy predmet,

buyumlardan ham behad ustalik bilan foydalanadi. Shu bilan birgalikda yuksak falsafiy ma'no yuklaydi. Xususan, shoirning "Buyumlar haqida ballada" she'rida birgina predmet - javonga insonning butun dunyoviy orzu-havaslarini jo qiladi.

- Javon kelgan ekan...Yuring...Ketdik...Tez!

Usiz odammiz deb aytolamizmi?

- Sevgilim, olislab ketmaymizmi biz,

Sevgilim, orqaga qaytolamizmi?

Lirik qahramon ramziy ma'noda hususan, ijodkorning

Adabiyotlar tahlili. Usmon Azim she'riyati, ijodi bo'yicha o'zbek adabiyotshunosligida salmoqli tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, adabiyotshunos olim Qozoqboy Yo'ldoshev Usmon Azim ijodida insoniy fazilatlar, ijtimoiy muammolar yechimi, poetik mahorati yuzasidan ilmiy tadqiqot olib borgan. Adabiyotshunosning fikriga ko'ra, "Dovruqli shoir Usmon Azim ijodining ilk bosqichidan e'tiboran o'qirmanni insonni tushunish va tuyishga da'vat etadi"¹ Darhaqiqat, shoirlik inson haqida, uning tuyg'ulari, kechinmalarini badiiy ifoda eta oladigan o'ziga xos bir maqomdir. Usmon Azim zamonaviy adabiyotning azim chinori sifatida shoirlikning zalvorli yukini mas'uliyat bilan uddalay olgan ijodkordir. Tadqiqotchi Akbar Jumanov "Usmon Azim she'riyatining ilmiy dunyosi" maqolasida shunday ta'kidlaydi: "Insonni tarbiyalashda endilikda uning ma'naviy ruhiy olamiga kengroq e'tibor qaratish va ta'bir joiz bo'lsa adabiyot orqali insoniyatning o'z-o'zini anglashdek murakkab bir jarayonga diqqatni qaratishni ko'zda tutish lozim" Va aynan shu mas'uliyatli vazifani Usmon Azim yuqori darajada tarannum etmoqda. "Inson qalbining quvonch-u qayg'usini, ezgulik va hayot mazmunini U.Azimdek teran ifoda etgan shoir adabiyot bo'stonida kamdan-kam topiladi"². Shoir she'riyati ortiqcha mubolag'a va bo'yoqlarsiz, teran mushohada bilan yoziladi. Unda ifoda etilgan har bir detal, buyum o'z o'rniga ega, ijodkor badiiy maqsadini ifodalaydi.

Metodologiya. Mazkur maqolada Usmon Azim she'riyatida tabiat va inson ruhiyati uyg'unligini aniqlashda bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, badiiy-tahliliy metod orqali sheriyatdagi obrazlar va detallar tabiat hodisalari bilan qay darajada uyg'un ekanligi aniqlandi. Psixologik yondashuv orqali lirik qahramonning ichki ziddiyatlari she'rda qanday shaklda ifodalanayotgani tahlil qilindi. Stilistik tahlil orqali she'rlarda mavjud o'xshatish, nido, jonlantirish va nutqlantirish san'atlari ko'rib chiqildi.

Natija va muhokama. O'zbek adabiyoti azim chinori Usmon Azim she'riyatida tabiatning istalgan hodisasi, xoh kichik, xoh katta hodisalari yuksak did va mahorat bilan ijodkorning badiiy niyatini ochib berishga xizmat qiladi. Misol sifatida

¹<https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/usmon-azim-yangi-sherlar-qozoqboy-yoldosh-kongil-yuksakliklarida-shoirning-ozu-oqigan-sherlar.html>

² Tohir Shermurodov. Usmon Azim ijodiyoti. – Toshkent, 2011. – B.204.

ijodkorning "Saylanma" to'plamidan o'rin olgan "Mana, qirq yil dardingga to'ldim" she'rini tahlilga tortamiz:

Xudoyim, bu tun ham qorong'ulikda
Turnalar qaygadir yig'lab o'tdilar

Mazkur misralarda inson va tabiat uyg'unligi yaqqol ifoda etilgan. Turnalar mavsum yakunlanishi bilan boshqa manzil tomon uchib ketadilar, shoir qorong'u tunda aynan shu holatni, turnalar boshqa manzilga uchib ketayotganini eshitadi. Bu esa bir umr tugab keyingi manzil sari harakat boshlangani belgisi. Lirik hodisani tunda eshitalishi ham ramziy bo'lib, mumtoz adabiyotimizda umr so'ngi - keksalik qish va tunga o'xshatilgan. Lirik qahramon ichki xavotirini Xudoyim so'zi orqali ochib bergan. Mazkur murojaat nido badiiy san'atini yuzaga keltiradi.

Vujudimda yelar yuzma-yuz,
Hayot bilan Mamot shamoli -
Bir yonimda kamolim hanuz,
Bir yonimda esa zavolim.

Mazkur misrada tabiat hodisasi shamol ramziy ma'noda hayot va mamotni ifodalab kelmoqda. Lirik qahramon vujudida tiriklik ham, jonni olgudek og'riqlar ham yuzma-yuz yashayotgani kuchli iztirob go'yo shamoldek izg'iyotgani ta'sirli tarzda ifoda etilgan. Hayot-mamot kamol va zavolga ham qiyoslanmoqda: keksalik - eng donishmandlik, aqliy, ruhiy kamol bo'lsa, umrning so'ngi ekanligi zavol va yakun ramzidir.

Qo'y, yelkamga, tuman, suyanma,
Namxush tortdi shundoq ham betim.

Yuqoridagi baytda lirik qahramon tabiat hodisasi tumandan yelkasiga suyanmaslikni iltimos qilayotgan tasviri mavjud. Ichki ruhiy olam va tashqi makon birligi orqali psixologik parallelizm hodisasi ifoda etilgan. Lirik qahramon ko'nglida kechayotgan g'ashlik, alam, iztirobni tashqi makonda mavjud bo'lgan tuman tabiat hodisasi orqali yana-da yaqqol ifoda etmoqda. Bet - so'zlashuv uslubida ko'p ishlatiluvchi yuz so'zining sinonimi. Lirik qahramon yuzi "shundoq ham namxush tortgani" tasviri orqali ifoda etib bo'lmaydigan yig'i tasvirini beradi. Er kishi uchun yig'ini tan olish qiyin ekanligi sababli, o'qirmanga she'rdagi hissiyotni yuqtirish, anglatish uchun "tuman"dan foydalanmoqda. Aksariyat hollarda, qahramon yig'isini yashirish maqsadida "yomg'ir" birligidan foydalaniladi. Lekin Usmon Azim yangilik sifatida, tafakkur qilib e'tibor bermagan inson anglolmaydigan darajada ma'noni qatlarga yashirib o'tadi.

Mening ochiq qolgan miyamga,
Sovuq yomg'ir yog'moqda betin.
Nega g'ussang buncha beshitob,
Ey, yetmish yil xazon tergan yurt?

Yuqoridagi parchada “yomg‘ir”, “sovuq”, “g‘ussa”, “miya”, “xazon” so‘zlari bir ma‘noviy guruhga aynan she‘r tarkibida kirayotganini ko‘rish mumkin. Chunki lirik qahramonni shu qadar ko‘p savollar qiynaydiki, unga javob ham, javobgar inson ham mavjud emas. Aynan shunday ilojsiz bir vaziyatini “ochiq qolgan miyasiga sovuq yomg‘ir yog‘ayotgandek” badiiy o‘xshatishigina ifodalay oladi. Savollarning sanoqsizligi yomg‘ir tomchilariga qiyoslansa, ularning eslaganda etni jimirlatadigan hodisalarni yodga solishi - “sovuq” sifatlashi orqali ifodalangan. Navbatdagi misralarida bu sovuq savollar aynan qaysi mavzuga oid ekanligi nozik bir sha‘ma bilan bildirilgan. Bu mavzu - o‘zbekning o‘zligidan mahrum qilgan mafkura va paxta ishi siyosati bilan bog‘liqdir. Nido she‘riy san‘ati orqali shoir yurtiga murojaat qiladi, nega g‘ussang shunchalar beshitob, hech qayerda baralla aytilmadi, lekin eslaganda inson ruhiyatiga sovuqlik yuguradi, deya o‘z g‘ussasini bildirib o‘tadi. So‘nggi misraga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, “Ey, yetmish yil xazon tergan yurt” murojaatini uchratamiz. Yetmish yil bu sho‘ro davriga nisbat beriladi, shuncha vaqt davomida sen faqat xazon terding, ochilgan paxta emas, oq oltin emas, xazon terding, deya yurtiga, yurti insonlariga ham achinish, ham alamzadalik bilan xitob etadi. Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Usmon Azim shariyatida ko‘rinib turgan yuza ma‘nodan tashqari ichki ma‘no ham mavjud. Va bu ma‘no, anglashlar shoir individual uslubini ko‘rsatib turadi.

Shoir ijodida yomg‘ir, tuman, shamol, tun kabi tabiat hodisalari bilan bir qatorda, “kuz” motivli she‘rlari ham tadqiqot obyekti sifatida inson ichki olami va tashqi makon uyg‘unligining munosib shakllaridir. Kuz motivli she‘rlarda ham yuqoridagi hodisalar uchraydi va quyidagi ma‘nolarni ifodalashga xizmat qiladi: Yomg‘ir - eng ko‘p tilga olingan hodisa, ichki iztirob, yig‘i, poklanish ma‘nosida foydalaniladi. Tun - yolg‘izlik, ichki sukut, falsafiy o‘ylar bilan kechuvchi jarayonlar, bedorlik, iztirob ramzi. Shamol - sarsarilik, ichki ziddiyat, keskinlik, beqarorlik, hayot-mamot chegarasi kabi ma‘nolarda ifoda etiladi.

Kuz ko‘ksimga yurakni mixlar,

Yurak -Iso payg‘ambar qabri.

Mazkur misralarni odatiy sharhlab bo‘lmaydi. Bu chinakam Usmon Azim ruhiga xos bo‘lgan “shartakilik”, “ayovsizlik” ruhi singdirilgan manzaradir. Misralardan anglash mumkinki, shoir uchun kuz oddiy fasl emas, balki hayotning eng qaynagan, ayovsiz iztiroblarga boy faslidir. Aynan kuzning yurak bilan bu shaklda “jangga kirishi” o‘quvchini shoshirib qo‘yadi. She‘rda to‘rt asosiy obraz bor: lirik qahramon, kuz, yurak, Iso payg‘ambar. Kuz - odatiy fasl emas, lirik qahramon ichki holatini ifoda etuvchi, unga motiv bo‘lib, tuyg‘ularini jumbushga keltiruvchi kuch. Aynan u tuyg‘ular saqlanadigan yurakni ko‘krak qafasiga mixlamoqda. Yurak esa Iso payg‘ambar qabriga o‘xshatilmoqda. Iso payg‘ambar xochga mixlangan qurbonlik, azob ramzi. Bu tasvirda ham yurak tuyg‘ular uchun qurbon bo‘layotgani, ayovsiz kuz

tomonidan chormixga mixlangani tasviri yuksak mahorat bilan chiziladi. Diniy obraz orqali ruhiy holatni berish - psixologik-ramziy tasvirdir.

Sendirsan bu kuzni yaratgan nabi,

Kuzga abadiylik muhrin bosgan men.

Kuz tasviri deyarli barcha ijodkorlar ijodida mavjud. Lekin Usmon Azim kuz tashbehlari va jonlantrishlari orqali yana ham tengsiz tasvirlar yarata oladi, unga yangi-yangi badiiy ma'nolar baxsh etadi. Yuqoridagi "Kuzgi bog'" turkumidan olingan parchada ham kuzga badiiy yangilik kiritiladi. Barcha go'zalliklarni, gullarni, shu qatorda, kuzni ham saxiylik qilib sen yaratding, deya Yaratganga murojaat qiladi. O'z tashvishlarim, iztiroblarim bilan butun hayotimni kuzga aylantirgan men edim, deya iqror bo'ladi va har kim o'ziga berilgan ne'matlardan go'zal tarzda foydalanishi kerak degan xulosa chiqaradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Usmon Azim she'riyatida tabiat va inson ruhiyati uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shoir ijodida tabiat tasvirlari oddiy manzara sifatida emas, inson ichki olamining murakkab ruhiy kechinmalarini ochib beruvchi badiiy-estetik vosita hisoblanadi. Tahlillar davomida shoir she'riyatida oddiy tabiat hodisalari, shamol, yomg'ir, tuman, kuzgi xazonlar, bahoriy chechaklar lirik qahramon ruhiyati bilan mutanosib tasvirlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shermurodov T. Usmon Azim ijodiyoti. - Toshkent, 2011.
2. Azim U. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2021.
3. Azim U. Surat parchalari. - Toshkent: Yosh gvardiya, 1986
4. Ibrohim Haqqul. Badiiy so'z sehri. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
5. Yo'ldoshev Q. Adabiyot: o'qituvchi va o'quvchi kitobi. - Toshkent: O'qituvchi, 2012.
6. Qur'onov D. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Akademnashr, 2018.
7. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. - Toshkent: Ma'naviyat, 2004
8. Oripova, G., & Mirzajonova, G. (2023). TARIXIY SHAXSLAR TASVIRI VA MUALLIF MUNOSABATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(10), 411-415.
9. Oripova, G., & Tolipova, M. (2023). SHOYIM BO 'TAYEV HIKOYALARIDA TASVIRIY VOSITALARNING FOYDALANISHI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(3), 1323-1326.
10. Oripova, G. M., Akhmadjonova, O. A., Kholmatov, O. U. U., & Muminova, T. S. (2022). Interpretation of mother image in literature. International scientific journal of Biruni, 1(2), 304-309.